

LÁSZLÓ ANDOR

„Teljes életünkben csak békességnek fejedelmének akartunk nevezetni.” Az erdélyi és magyarországi rendek konföderációja Bethlen Gábor fejedelemségének első éveiben

„Mintha Magyarország legharcosabb évszázadának
gyermekai különös figyelemmel keresték volna a nyu-
galmat...” (R. Várkonyi Ágnes)¹

Máig akadnak olyan vélemények, amelyek a két magyar állam 16–17. századi szembenállását, kibékíthetetlen ellentétét hangsúlyozzák. Jelen tanulmány ezekkel szemben azt vizsgálja, hogyan valósult meg együttműködésük egy olyan időszakban, amikor a Bocskai-felkelés nyomán Közép-Európában elterjedtek a rendi konföderációk. Az osztrák, cseh és morva nemesség bécsi békéhez nyújtott, 1606. szeptemberi garanciája egy újfajta, térségeken átívelő kooperációhoz adott mintát. Ebbe a megváltozott nemzetközi viszonyrendszerbe illeszkedtek a két magyar állam konföderációját előíró egyezségek. Élete végén Bocskai több alkalommal szólt a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség konföderációjáról, sürgette az ottani rendek együttműködését.

Ahogy korábban láthattuk,² Báthory Gábor közel öt és fél éves uralkodása alatt négy konföderációt kötött a magyarországi rendekkel. Az ezekben előírt kölcsönös segítségnyújtás ellenére, amikor bajba került, a királyságból a támogatására érkezett csapatok csupán Váradig jöttek. Báthory bukása látszólag a konföderáció kudarcát bizonyította. Ám ezt a kortársak nem így gondolták. A fejedelem haláláról beszámoló Ghiczy András szerint a magyarországi hadak ugyan azért érkeztek, hogy a konföderáció „szentül megtartassék,” ám nem állt szándékukban beavatkozni Erdélyben, és ezzel megszegni a két állam közti békét.³

1 | R. Várkonyi Ágnes: „Az emberi dolgok nyugodt szabadsága.” In: uő: *Pelikán a fáiaval*. Liget, h. n., é. n. 245–262. (A továbbiakban Várkonyi: Az emberi dolgok) 246.

2 | László Andor: Az erdélyi és magyarországi rendek konföderációja Báthory Gábor fejedelemsége idején. *Erdélyi Múzeum* LXXXVI. évf. 2024/1. 104–118.

3 | Ghiczy András 1613. okt. 27-i levele. *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. I–XXI. (1540–1699). Szerk. Szilágyi Sándor. MTA, Bp. 1875–1898. (Magyar Történelmi Emlékek III. Országgyűlési Emlékek. – A továbbiakban: EOE) VI. 364.

László Andor (1974) – doktorandusz, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola, Szárliget, laszlo.andor1@gmail.com

<https://doi.org/10.36373/em-2025-1-3>

A konföderáció kifejezést továbbra is egyaránt használták a rendi szöveteközések, az egymás katonai megsegítését előíró megállapodások és a békeszerződések megnevezésére. Így beszélhettek a korban a Habsburg-tartományokkal 1606-tól vagy 1608-tól meglévő konföderációról, a lengyelekkel vagy a törökökkel fennálló konföderációról, de hasonlóan nevezték az erdélyi fejedelmek és a román vajdaságok kapcsolatát, amelyet jószomszédi viszonyt és kölcsönös segítségnyújtást előíró hitlevelek szentesítettek.⁴ A tanulmány azzal foglalkozik, miként érvényesült Bocskai iránymutatása Bethlen Gábor fejedelemségének első éveiben, mennyire volt erős az igény az együttműködésre, miféle megállapodások születtek ebben az időszakban az erdélyi és a magyarországi rendek közt.

Szerződések

1613 őszen mindkét részről meglehetősen rugalmasan értelmezték a konföderáció fogalmát. Míg Báthory a királyság beavatkozása érdekében, Bethlen éppen annak ellenében hivatkozott rá. A két magyar állam elitjének számos szempontot kellett figyelembe venni. Végül a reálpolitikai megfontolások kerekedtek felül: magyarországi részről a két birodalom közti béke fenntartása, míg erdélyi oldalról a török befolyás elismerése tűnt elsődlegesnek. Az uralkodóváltás ellenére vagy talán éppen amiatt az erdélyi-magyar kapcsolatokban fontos maradt a konföderáció, ám ennek értelme a változó politikai viszonyokkal együtt módosult. Ekkor már nem a II. Mátyással minden korábbinál szorosabb szövetséget kötő Báthory védelmét, hanem a török segítséggel hatalomra kerülő Bethlen hatalmának elfogadását jelentette. Tisztában volt ezzel az új fejedelem is, aki ekkor írt leveleiben figyelmeztetett arra, hogy a katonai beavatkozás a két nagyhatalom közti békét éppúgy sértené, mint az Erdély és Magyarország közti konföderációt.⁵

4 | Csupán néhány példa Bethlen fejedelemségének első éveiből: „Az külső segítséget az mi illeti, az két oláh vajda császár ó hatalmassága parancsolatjából és velünk való confoederatiojokból oly készen vadnak, mint az magunk fizetött hadunk”. Bethlen hadfőfelkeltést hirdet, 1615. jan. 18. EOE VII. 211. Ugyanilyen értelemben használja a kifejezést Koributh Mihály 1615. dec. 9-i és Koreczki Sámuel moldvai hadvezér 1615. dec. 10-i jászvársári levelében. Bethlen Gábor fejedelem politikai levelezése. Közli Szabó Károly. *Történelmi Tár* 1880. 444–489. 486–488. Bethlen Mátyásnak a szultánnal „való újabb confoederációjának boldog végbemenetelét” ünnepli. Bethlen 1615. aug. 5-i levele Dóczy Andrásnak. Bethlen Gábor levelei. Közli Szilágyi Sándor. *Történelmi Tár* 1885. 209–256. (A továbbiakban: Bethlen levelei) 243. 1616. júl. 14-én a kassai gyűlésről küldöttséget menesztenek a lengyel királyhoz, „hogy a konföderációt megtartván, a pártosok mellé hadat ne bocsásson”. Sepsi Laczkó Máté, Lorándffi Mihály udvari concionatora krónikája és emlékezetre méltó hazai dolgoknak rövid megjegyzései, 1521–1624. (A továbbiakban: Sepsi Laczkó Máté krónikája). In: *Erdélyi Történelmi Adatok*. I–IV. Szerk. Mikó Imre, Szabó Károly. Ev. Ref. Főtanoda–EME, Kvár 1855–1862. (A továbbiakban: ETA) III. 161. „... egymás akaratjából, az szent békességről, igaz jó szomszedságról és örökös atyafiságról keresztyéni mód és szokás szerént írás és hit alatt egymástól confoederatiót kívántunk, az mint ó nagysága tőlünk, úgy mi is ó nagyságától.” Radu Mihnea moldvai vajda 1617. szept. 26-i hitlevele Bethlen Gábornak. In: *Török-magyarkori állam-okmánytár*. I. Szerk. Szilágyi Áron, Szilágyi Sándor. Eggenberger Ferdinánd, Pest 1868. (Török-magyarkori Történelmi Emlékek. Okmánytár III.) 193. Lengyel–magyar konföderációról ír Forgách Zsigmond 1618. aug. 13-án Thurzó Imrének. A Thurzó levéltárczájából. Közli Barabás Samu. *Történelmi Tár* 1881. 709–726. 706.

5 | Bethlen Gábor 1613. okt. 27-i levele Dóczy Andrásnak. Veress Endre: Bethlen Gábor fejedelem ifjúsága. (Bevezetésül Bethlen ifjúkori leveleihez). *Erdélyi Múzeum* XXXI. évf. 1914/6. 285–338. 337; Bethlen 1613. nov. 8-i levele Dóczy Andrásnak. Bethlen levelei 214.

Bethlen hatalmát elsősorban a Porta pártfogásának köszönhetette, ám elengedhetetlennek tűnt számára a jó kapcsolatok kialakítása a magyar királlyal – ebben kulcsszerep jutott a Bocskai által megálmodott és megalapozott szövetségnek. Az erdélyi rendek ugyancsak tudatában voltak ennek, lelkére kötötték, hogy „a keresztyénsséggel is, római császárral, őfelségével és Magyarországgal az jó szomszédságot és békességet szorgalmasan megőrizze”. Ennek érdekében „a két császárhoz vagy több szomszéd országokhoz való konföderációkat” tanácsosai segítségével intezze. Érvelésük szerint éppen a konföderáció által is lehetővé tett szabad fejedelemsválasztási jogukkal élve döntöttek mellette.⁶

Bethlen tanult elődje hibájából, néhány héttel hatalomra kerülése után egyszerre indított követtséget Bécsbe és a Portára, később Thurzó György nádorhoz. Írt a lengyel királynak, a magyar és a birodalmi rendeknek, magának Melchior Khleslnak, a nagyhatalmú császári tanácsosnak és a budai basának is. II. Mátyásnál éppen a Báthory által kötött pozsonyi egyezség pontjainak megerősítését kívánta elérni. A Magyarország és Erdély közti „szent frigy” megőrzésének fontosságáról írt a királyság rendjeinek is: „... kegyelmetek jól tudja, bizonyos megtapasztalt közönséges szent békesség mindenkoron jobb akármely triumfushal is [...] bolond ember is tud tengerbe oly követ vetni, hogy száz eszes ember sem tudja onnan kihozni”. A két állam közti „szent konföderációra” emlékeztetett: Bocskai idején egységesen, „az szerént esküdtenek meg minden helyen”. Nem csupán a több alkalommal megerősített szerződésről van szó, „egy nemzetek lévén, az igaz atyafiúi szeretetnek és jó lölki ismerettel való keresztyéni életnek hivatalja ugyanezt kívánja minden konföderáció nélkül is, hogy egymáshoz igaz tökéletes szívet viselnénk az szent békességnek megőrzésére és egymás vérét, romlását, kárát, nem különben kellene fájlalnunk, mint a magunkét”.⁷ Ugyanazt a képet használta, amellyel még 1605-ben Bocskai fordult a dunántúli nemességhez, és amely Báthory egyik levelében is felbukkant.⁸ Bethlen nem csupán a magyar rendek előtt hivatkozott az egykori fejedelmekre, egy török méltóságnak is az ő idejét idézte fel: a szultán akkor „az jó emlékezetű” Bocskai révén állította helyre hatalmát Erdély felett, neki köszönhetően sikerült lezárni a hosszú háborút. A Porta számára ugyancsak a békehozót jelenthette, ezért szükséges megakadályozni az oszmánok katonai beavatkozását: nekik is az a leghasznosabb, „ha az békességre való intéssel és több egyéb okoskodásinkkal azokat az hadakat leszállíthatnók”.⁹

6 | EOE VI. 319; Az 1613. okt. 20–29-i erdélyi országgyűlés határozata, uo. 358–359; Az erdélyi rendek 1613. okt. 29-i levele Dóczy Andrásnak, uo. 370.

7 | Bethlen 1614. jan. 3-i körlevele a magyarországi megyéknek. Idézi Szilágyi Sándor: *Bethlen Gábor fejedelem trónfoglalása*. Eggenberger Ferdinánd, Pest 1867. (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből) (A továbbiakban Szilágyi: *Bethlen*) 61; Bethlen 1614. jan. 13-i levele a magyar rendeknek. *Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei*. Kiadta Szilágyi Sándor. MTA, Bp. 1879. (A továbbiakban: *Bethlen kiadatlan levelei*) 8–9.

8 | „... egy nemzetek lévén, ebben az közönséges magunk életének oltalmáért, hűtünkért és szabadságunknak háborgató ellensége ellen való támadásunkban kegyelmetek is velünk egy hajóban evez...” Bocskai 1605. márc. 29-i levele a dunántúli nemességnek. Bocskay István leveleskönyve 1605. mart. 20.–april. 29. Közli Thaly Kálmán. *Magyar Történelmi Tár* XIX. évf. 1874. 63–120. 78; Báthory 1612. júl. 12-i levele Thurzó Györgynek. Komáromy András: *Báthory Gábor történetéhez. Hadtörténelmi Közlemények* 9. évf. 1896. 417–452. 426.

9 | Bethlen 1614. jan. 28-i levele egy török basának. Idézi Szilágyi: *Bethlen* 66.

Bethlen elődeihez hasonlóan a békés viszony hívének mondta magát. Hangsúlyozta, hogy a támogatására érkezett török csapatokkal nem fordult Magyarország ellen, nem „praktikált” annak területén, nem igyekezett senkit a saját pártjára téríteni a király oldaláról, a kállói és szatmári kapitányok ármánykodásaira sem tett válaszlépéseket.¹⁰ Az erdélyi magyar és székely rendek a Szeben megszállása miatt elégedetlen szászokat is a Magyarországgal fennálló „szent konföderációra” és „szép békességre” figyelmeztették: ellenséges lépéseik „teljességesen” ellentmondanak ennek, a béke megszegését jelenthetik.¹¹

A királyság rendjei számára szintén kulcsfontosságú volt az Erdéllyel való viszony, a szövetséges kapcsolat, miközben a Habsburg-udvarban éveken keresztül Bethlen elmozdításán fáradoztak, nem ismerték el fejedelemnek, csupán vajdának címezték. A nádor helytelenítette a szatmári kapitány lépését, aki erdélyi területen fogott el valakit: „... de hogy az erdélyi birodalomban mentek reá, nem javaljuk, nem is tetszik nekünk, mert a konföderáció ellen vagyok”.¹² Maga II. Mátyás is rendszeresen érvelt a megállapodással, Bethlent annak megszegésével vádolta, amiért küldöttséget menesztett a Portára, a korábbinál jobban elkötelezte magát a szultánnak, szerinte Várad, Lippa és Jenő töröknek való átadására készült. Rosszallta, hogy nem tartották meg Erdélyt a kereszténység védőbástyájának, nem értesítették a bécsi udvart a török támadásról. Az 1614 tavaszán Erdélybe érkező császári küldöttség szemrehányások özönével árasztotta el a rendeket, és megpróbálta rávenni a fejedelmet, hogy írja alá az 1613. évi pozsonyi egyezmény titkos pontjait, de végül csupán fegyverszünetet kötöttek.¹³

Nyáron a birodalom tartományai rendjeinek linzi egyetemes gyűlésén a fő téma egy újabb török háború lehetséges megindítása volt. Ez Erdélyben kezdődött volna a Bethlen elleni támadással. A fejedelem a „közönséges békesség” megtartásáért emelt szót, a „velünk ennek előtte való szent végezésekre és örökös konföderációjukra” emlékeztette a magyar rendeket.¹⁴ Láttuk már korábban, az előző évi pozsonyi országgyűlésen egyértelmű volt a békeszándék: Magyarországon a Bethlen megbuktatására

10 | Bethlen 1614. jan. 14-i levele Forgách Zsigmondnak. Idézi Szilágyi: *Bethlen* 62.

11 | Az erdélyi magyar és székely rendek 1614. jan. 13-i levele a szász törvényhatóságokhoz a szászokkal fennforgó viszályok ügyében. EOE VIII. 536.

12 | Thurzó György 1616. nov. 13-i levele Dóczy Andrásnak. Bethlen Gábor és a felső magyarországiak (1614–1619). Közli Szilágyi Sándor. *Történelmi Lapok* II. évf. 1875/18. 1105–1108. 1106.

13 | Segesvári Bálint krónikája 1606–1654. Közli Jakab Elek. In: ETA IV. (A továbbiakban: Segesvári Bálint krónikája) 183–184. Irat arról, miként sértette meg Báthory, illetve az erdélyi rendek a konföderációt, 1613. november eleje. EOE VI. 298–299; II. Mátyás 1614. jan. 20-i utasításai Bethlenhez küldött követi számára, uo. 391–399; II. Mátyás 1614. febr. 5-i levele Albert főherceghez. *Magyar történelmi okmánytár a brüsszeli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból*. IV. 1608–1652. Közli Hatvani Mihály. Eggenberger Ferdinánd, Pest 1859. (A továbbiakban: *Magyar történelmi okmánytár* IV.) 66–72; Mátyás 1614. márc. 25-i levelei az erdélyi rendekhez. EOE VI. 430–435; Mátyás 1614. márc. 26-i levele Ferdinánd főherceghez, uo. 435–437; Mátyás követeinek alkudozásai a kolozsvári országgyűlésen, 1614. máj. 6–7., uo. 459–466; Bethlen Gábor 1614. máj. 12-i levele Mátyáshoz, uo. 465–466; Az erdélyi rendek 1614. máj. 12-i levele Mátyásnak, uo. 467–468; Az erdélyi országgyűlés 1614. máj. 12-i válasza Mátyásnak, uo. 469–490. A további tárgyalásokról: uo. 490–496. Az államtanács 1614. májusi véleménye az erdélyi ügyekről, uo. 505–535; Szilágyi: *Bethlen* 45–46; Oborni Teréz: Bethlen Gábor és a nagyszombati szerződés (1615). *Századok* 144. évf. 2011/4. 877–914. 884–890.

14 | Bethlen 1614. júl. 10-i levele Thurzónak. Bethlen levelei 228; Bethlen 1614. júl. 27-i levele Thurzónak, uo. 233.

célzó törekvések nem voltak népszerűek.¹⁵ Sepsi Laczkó Máté beszámolója szerint a linzi gyűlésen a katolikusok a Porta elleni háborút, a török segítséggel hatalomra kerülő Bethlen eltávolítását sürgették, „de a magyarországi státusok reclamálának és protestálának, hogy ők semmiképpen – hosti datum et confoederationem – nem violálnak, hanem a konföderációt megtartanak [...] Magyarország a törökkel való konföderációt föl nem bontja, hanem megtartja...”.¹⁶

Itt tűnt fel a nagypolitika színpadán Esterházy Miklós, aki a magyar küldöttség tagjaként megerősítette a krónikás szavait: „... remélem, hogy az állandó békekesség megmarad”.¹⁷ Naprágyi Demeter kalocsai érsek szintén a béke megőrzése mellett emelt szót, ezzel ugyanis „az ingadozó Erdélyt meg lehet tartani a keresztény közösség iránti kötelessége mellett, a folyamatos hányattatásoktól sújtott Magyarország valamelyest fellélegezhet”. Ő is az ellentétek békés úton való rendezését szorgalmazta, a Habsburg-tartományok képviselői előtt kelt az erdélyiek védelmére: „a törökök torkában élve”, távol az esetleg segíteni képes birodalmi rendektől, „hogyan nyilváníthatnák magukat egyértelműen a törökök ellenségévé?”. Dicséretes példaként említette az 1611-es tokaji megállapodást, és szorgalmazta, hogy a király kössön hasonló szerződést Bethlennel is – ez biztosíthatná Erdély megmaradását a „keresztények kezén”.¹⁸ A magyar véleményre hallgatva, a Habsburg Birodalom rendjei elvetették a háború kirobantását indítványozó javaslatot.¹⁹

II. Mátyás továbbra is a pozsonyi egyezmény megszegésével vádolta Bethlent,²⁰ ám a linzi gyűlés hatására kénytelen volt meghátrálni,²¹ és elfogadta a fennálló helyzetet. Erdély és Magyarország konföderációja hivatkozási alap maradt Bethlen számára is, aki elődje szerződésének megújítását szorgalmazta, szavai szerint „közönséges, kedves békekessgre” törekedett.²² Legfőbb céljának nevezte a „külső hatalmas fejedelmeknél is országunknak kedves állandó békekesség” biztosítását, hiszen „teljes életünkben csak békekességnek fejedelmének akartunk neveztetni, sőt holtunk után is, magunknak csak azt az egy jó emlékezetet kívántuk, hogy magunk felől hagyhassuk”.²³

Több mint két hónapig elhúzódo tárgyalások után, 1615. május 6-án Nagyszombatban jött létre a megállapodás, amelyben Péter Katalin szerint „szinte szó szerint

15 | Szilágyi: *Bethlen* 68.

16 | Sepsi Laczkó Máté krónikája 147–148.

17 | Esterházy 1614. szept. 1-i levelét idézi Péter Katalin: *Esterházy Miklós*. Gondolat, Bp. 1985. (Magyar História) 7.

18 | Naprágyi Demeter beszéde a linzi egyetemes gyűlésre. *Források a 17. századi magyar politikai gondolkodás történetéhez*. II. Szerk. Báthory Orsolya et al. Reciti, Bp. 2020. 43, 52–53, 56, 58.

19 | A gyűlésről részletesebben lásd Ila Bálint: Az 1614-i linzi egyetemes gyűlés. In: *A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve*. IV. Szerk. Angyal Dávid. MTA, Bp. 1934. 231–253. 231–233.

20 | „Az uralkodó által a magyar rendek számára 1615. jan. 15-én írt előterjesztés szinte forrt a Bethlen-ellenes indulattól, azzal vádolta Bethlent és az erdélyi rendeket, hogy nem tartották be a pozsonyi megegyezést.” Oborni Teréz: *i. m.* 899.

21 | Ezért Cziráki Zsuzsanna szerint a linzi gyűlés az 1615-ös nagyszombati egyezmény közvetlen előzménye. Cziráki Zsuzsanna: Erdély szerepe Melchior Klesl fennmaradt írásos véleményeiben 1611–1616 között. In: *Bethlen Gábor és Európa*. Szerk. Kármán Gábor, Kees Tszelszky. Komáromi, Bp. 2013. 77–102. (A továbbiakban Cziráki: Erdély) 91.

22 | Bethlen 1615. jan. 4-i levele Daróczy Ferencnek. *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești*. IX. Acte și scrisori (1614–1636). Publicate de Andrei Veress. Imprimeria Națională, Buc. 1937. (a továbbiakban Veress: *Documente* IX.) 35.

23 | 1615. jan. 18. Bethlen Gábor hadfőfelkelést hirdet. EOE VII. 210.

megismételték” a korábban Báthory Gábor által aláírt szerződés szövegét. Szóltak a kölcsönös segítségnyújtásról, megerősítették a bécsi békét és a szabad vallásgyakorlatot. Az alku titkos része fenntartotta a korona jogát Erdélyhez, amely Buda és Eger visszafoglalása esetén visszazárlna a magyar királyra. Bethlen vállalta, hogy a szultán ellen segít a királynak, semmilyen formában nem támogatja az ellene támadó törököt. Mindez jól jelzi, mennyire erősen élt tovább az egykori Magyarország egységének, az egymástól elszakadt országrészek összetartozásának tudata. A bécsi udvar ugyanakkor továbbra sem volt hajlandó fejedelemként elismerni, csak vajdának és kormányzónak minősítette Bethlent.²⁴

Várkonyi Ágnes szerint az egyezmény „újra tudatosította a fejedelemség állami státuszát. Mégpedig úgy, hogy érdekeit egyezteti a Habsburg-hatalommal”. Az erős Erdély és a királysággal kötött szövetség nem mondott egymásnak ellent: a fejedelemség a Szent Korona tagja (*membrum*) maradt, ezen belül azonban önálló államisággal rendelkezett. A történész értelmezésében II. Mátyás „nemcsak Bethlen fejedelmi hatalmát fogadta el, hanem szavatolta Erdély állami szuverenitását arra az esetre is, ha a törököt kivernék az országból”.²⁵

Akárcsak 1606-ban, az erdélyi fejedelemmel kötött egyezség után most is megszületett a Portával kötött béke, megújították a zsitvatoroki szerződést.²⁶ Bethlen rendszeresen konföderációnak nevezte a nagyszombati megállapodást. Ez alapján kérte az ellene szervezkedő Homonnai Drugeth György próbálkozásainak megakadályozását,²⁷ és elutasította annak vádjait: „Oltalmazzon Isten, hogy az ő fölségével való konföderációnk ellen valamit akarnánk indítani, még csak gondolatjától is; kinek minden részben megtartására teljes tehetségünk szerint igyekezünk”.²⁸ Forgách

24 | Az 1615. máj. 6-i nagyszombati megállapodás. *Magyar történelmi okmánytár* IV. 115–123. A megállapodás titkos pontjait lásd Diplomatikai tartozatok. Közli Szilágyi Sándor. *Új Magyar Múzeum* 9. évf. 1859/1. 427–438. 433–438; Szilágyi: *Bethlen* 68–74. Lásd még: EOE VII. 7, 20–22; Az erdélyi országgyűlés és a fejedelem megerősítik a nagyszombati békét, uo. 256–262; Angyal Dávid–Dézsi Lajos: *Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig*. Athenaeum, Bp. 1898. (A magyar nemzet története VI.) (A továbbiakban Angyal–Dézsi: *Magyarország*) 144; Roderich Gooss: *Österreichische Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen (1526–1690)*. Adolf Holzhausen, Wien 1911. 436–460; Lukinich Imre: *Erdély területi változásai a török hódítás korában 1541–1711*. MTA, Bp. 1918. 239–242; Péter Katalin: Bethlen Gábor uralkodásának első szakasza. *Confessio* 4. évf. 1980/1. 25–40. (A továbbiakban Péter: Bethlen) 37; uő: A haza és a nemzet az ország három részre hullott állapotára idején. *Folia Historica* 18. köt. 1993. 13–32. 23; Oborni Teréz: *i. m.* 904–907; Dán Róbert: *Az erdélyi szombatosok és Péchi Simon*. Akadémiai, Bp. 1987. (Humanizmus és Reformáció 13.) 145.

25 | A török háború lehetőségével foglalkozó titkos záradék Várkonyi szerint „a hosszú távú fejlemények összefüggéseiben átgondolt politikára vall”. Várkonyi: Az emberi dolgok 259–261. Korábban Szilágyi Sándor éppen ellenkezőleg értelmezte a szerződést: „... a titkos pontok által Erdély önállósága tényleg meg volt semmisítve”. A fejedelem azért fogadta el azt, mert hatalma megszilárdításához szüksége volt a két szomszédos birodalom jóindulatára. Szilágyi: *Bethlen* 74.

26 | Szilágyi szerint elsősorban emiatt fogadta el Mátyás a nagyszombati békét, amelyet valójában nem állt szándékában betartani, ahogyan arról egy levelében nyilatkozott. Szilágyi Sándor: *Erdélyország története tekintettel mivelődésére*. II. Heckenast Gusztáv, Pest. 1866. (A továbbiakban Szilágyi: *Erdélyország*) 125.

27 | Erről részletesebben lásd Borbély Zoltán: A Homonnai Drugeth György vezette Bethlen-ellenes mozgalom nemzetközi hátteréhez. In: *Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene. A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*. Szerk. Dáné Veronka et al. EME, Kvár. 2014. 295–309.

28 | Bethlen 1615. aug. 5-i levele Dóczy Andrásnak. Bethlen levelei 244; Bethlen 1615. nov. 20-i levele Dóczy Andrásnak, uo. 252; Bethlen Gábor 1616. jan. 26-i levele Thurzó Györgynek. EOE VII. 299; Bethlen 1616.

Zsigmond felső-magyarországi főkapitány szintén Homonnait vádolta: „... egy privata personaért ím mind a konföderáció az erdélyiekkel s mind az békesség az törökökkel felbomol”. Az erdélyi rendek vagy a fejedelemség portai követe ugyancsak hivatkoztak a megállapodásra.²⁹

Amikor 1616-ban Homonnai és Radu Șerban csapatai Erdély ellen fordultak, Bethlen a konföderáció alapján tiltakozott. Rhédey Ferenc váradi főkapitánynak csakúgy erről írt, mint a nádornak. Utóbbtól és a felső-magyarországi rendektől a felelősök megbüntetését, kiadatásukat kérte. Kilátásba helyezte, hogy megindul hadával a „békesség bontogatók” ellen. A felső-magyarországi nemesség élesen elítélte a felelőtlen vállalkozást, amellyel szemben akár fegyverrel fellépni is késznek mutatkozott. Írtak Bethlennek, Rhédeynek, Thurzónak, a többi magyar vármegyének, és biztosították őket az előző évben kötött konföderációhoz való ragaszkodásukról. Thurzó azzal csendesítette a kedélyeket, hogy a király „az erdélyiekkel való konföderációt szentül meg akarja tartani”.³⁰

Ősszel viszont ismét azt híresztelték Bethlenről, hogy Lippa után Váradot és Jenőt is át akarja adni a töröknek.³¹ Ugyanebben az időben egy Homonnait támogató hajdúcsapat Erdélyre tört. A hírre a nádor utasította a szatmári kapitányt, hogy a nagyszombati egyezmény alapján fékezze meg őket.³² Miután Bethlen egyik vezére Dés mellett visszaverte a hajdúkat, a fejedelem ellentámadásba ment át. Még elindulása előtt kérte Rhédeyt, hogy biztosítsa a magyarországiakat, „csak az hajdúk elosztatására indultam, ne féljenek, mert gonosz végre innét senki oda nem megyen”.³³ Thurzó csitította

jan. 28-i vádpontjai Homonnai ellen, uo. 302; Bethlen Gábor 1616. febr. 4-i levele Daróczy Ferencnek. *Bethlen kiadatlan levelei* 39–40.

29 | Forgách 1616. febr. 20-i levele Dóczy Andrásnak. EOE VII. 315; Forgách 1616. ápr. 30-i levele Thurzónak, uo. 318; Az erdélyi rendek 1616. máj. 5-i levele Thurzónak, uo. 329; Az erdélyi rendek 1616. jún. 21-i levele Thurzónak, uo. 352–353; Az erdélyi rendek 1616. jún. 21-i levele Homonnainak, uo. 389–390; Borsos Tamás második konstanczinápolyi követsége, 1618. ápr. 18-tól 1620. ápr. 3-ig. In: ETA II. 271.

30 | Thurzó György 1616. máj. 10-i levele Czobor Erzsébethez. *Bethlenfalvi gróf Thurzó György levelei nejéhez czobor-szent-mihályi Czobor Erzsébethez*. II. 1601–1616. Athenaeum, Bp. 1876. 312; Forgách Zsigmond 1616. jún. 18-i levele Thurzónak. Veress: *Documente* IX. 103–104; Bethlen 1616. jún. 22-i levele Rhédey Ferencnek. *Bethlen kiadatlan levelei* 60; Thurzó 1616. jún. 27-i levele Bethlennek. EOE VII. 362; A felső-magyarországi rendek 1616. jún. 29-i levele Mátyásnak. Oklevelek a Homonnai-féle mozgalom történetéhez 1616-ban. Közli Szilágyi Sándor. *Történelmi Tár* 1881. 401–449. (A továbbiakban: Oklevelek a Homonnai-mozgalom történetéhez) 423; Bethlen 1616. júl. 1-i levele Rhédey Ferencnek. *Bethlen kiadatlan levelei* 65; Ali nagyvezír 1616. júl. 5-i levele a magyar rendeknek. Veress: *Documente* IX. 105–106; Forgách 1616. júl. 5-i levelét idézi Szilágyi Sándor, EOE VII. 55; Thurzó 1616. júl. 6-i levele Bethlennek. EOE VII. 360; Thurzó 1616. júl. 6-i levele a felső-magyarországi rendeknek. Oklevelek a Homonnai-mozgalom történetéhez 430; Thurzó 1616. júl. 6-i levele Szatmár vármegyének. Veress: *Documente* IX. 107–108. A kassai gyűlés 1616. júliusi küldöttségéről beszámol Sepsi Laczkó Máté krónikája 161; Bethlen 1616. júl. 7-i levele Rhédey Ferencnek. *Bethlen Gábor fejedelem levelezése*. Kiadta Szilágyi Sándor. MTA, Bp. 1886. (A továbbiakban: *Bethlen Gábor levelezése*) 60; A kassai rendek 1616. júl. 14-i levele a magyar vármegyéknek. Veress: *Documente* IX. 111–113; A kassai rendek júl. 15-i levele Thurzónak, uo.; Bethlen 1616. júl. 18-i levele a kassai gyűlésnek. EOE VII. 368. Lásd még Borbély Zoltán: *i. m.* 306; Bethlen 1616. szept. 10-i levele Kassa városának. *Bethlen Gábor levelezése* 61–62.

31 | Erről lásd pl. Forgách Zsigmond 1616. okt. 12-i levelét Rákóczi Györgynek. Oklevelek a Homonnai-mozgalom történetéhez 443.

32 | Thurzó 1616. nov. 18-i levele Dóczy Andrásnak, uo. 447.

33 | Bethlen 1616. nov. 21-i levele Rhédey Ferencnek. *Bethlen kiadatlan levelei*. 85.

a fejedelmet: a jelentéktelennek beállított nehézségek miatt nem kell lemondani a konföderációról. Egy másik levelében már határozott hangon figyelmeztette, hogy „a nagyszombati végzés ellen és erős fogadási ellen cselekedett volna”.³⁴

Bethlen hadával a Szilágyságon keresztül a két állam határára, talán Debrecenig vonult, és az ellene szervezkedők felelősségre vonását kérte. A nánási hajdúkat csatlakozásra biztatta, miközben nyugtatta őket: „... nem a frigy fölbontására, hanem a frigy fölborítogatókra indultunk”.³⁵ A felső-magyarországi megyék nem voltak hajlandók a fejedelem ellen fordulni. A zempléni megyegyűlésen például a megkötött egyezményre hivatkoztak: „... a frigy és a szent békesség Erdély és Magyarország között végbement és mind a két ország megesküdt egymásnak, kiről hitlevelet is adtanak egymásnak”. A Bethlen elleni támadással felbontanák, megszegnék a frigyét, „és a mi hitlevelünket a kopja hegyére csinálnák és úgy hoznák arccal vissza a mi szemünk közé”.³⁶

A fejedelem hamarosan visszavonult, december második felében már Váradon volt.³⁷ Ebben a válságos időszakban hunyt el a nádor, helyette Forgách igyekezett megoldást találni. Az ő követségét még az év vége előtt fogadta Bethlen.³⁸ A Kassára összehívott felső-magyarországi rendek 1617. január elején nem vállalták lovascsapatok kiállítását, határozatukban és a fejedelemnek címzett levelükben mentegették magukat: nem állt szándékukban a korábbi együttműködési megállapodások (konföderációk) ellen véteni, „minden igyekezetükkel” vissza akarták tartani az Erdély ellen támadókat, ígéretet tettek megbüntetésükre. Kérték, hogy amennyiben a jövőben valaki hadakat fogadna, közös erővel lépjenek fel ellene.³⁹

A gyűlés határozatait egy küldöttség vitte a fejedelemhez Váradra. Ennek tagjai közt találjuk például a két magyar állam közti egyeztetések rendszeres résztvevőjét, a korábban Bocskai mellett is fontos szerepet játszó Hoffmann Györgyöt. Az általa is aláírt, rövid követi előterjesztés öt alkalommal hivatkozott a konföderációra, amely szerint „csendesén” kívántak megállapodni. Azzal vádolták az Erdélyre támadókat, hogy „direkte” a szövetség ellen vannak. A rendek arra kérték Bethlent, „ne fegyverrel vegyen igazat magának, kiből csak a magyar nemzet veszedelme következik és a szent békesség is felbomol”.⁴⁰ A korabeli krónikás szerint Bethlen „keresztyéni szelídséggel a kérésre meghajla, az országnak javaiért hadait megtéríté, és Erdélybe vissza megyen. Az ország is azt ígéri, hogyha többé praktikálnak a fejedelem ellen, tehát országul a

34 | Thurzó 1616. nov. 28-i levele Bethlennek. EOE VII. 412; Thurzó 1616. dec. 6-i levele Bethlennek. Idézi Frankl Vilmos: *Pázmány Péter és kora*. I. (1570–1621). Ráth Mór, Pest 1868. (A továbbiakban Frankl: *Pázmány*) 260.

35 | Bethlen 1616. dec. 13-i levele a nánási gyalogokhoz s lovasokhoz, uo. 263.

36 | Milith Vid felszólalása az 1616. dec. 10-i zempléni gyűlésen. Sepsi Laczkó Máté krónikája 166–167.

37 | Bethlen 1616. dec. 27-i levele Széchy Katalinhoz. *Történelmi Tár* 1887. 811–812.

38 | Forgách követeinek 1616. dec. 31-i előterjesztése Bethlennek a fegyverszünet megkötése érdekében. EOE VIII. 539.

39 | Ugyanakkor figyelmeztették is Bethlent, hogy ha „minden ok nélkül romlásunkra igyekeznék, mint a hazának jó polgárai és ő felségének hívei (tanquam boni patriae cives et fideles S. Mtis), készek leszünk minden erőnk szerint a mi kegyelmes Urunk méltóságát, hazánkat és magunkat oltalmazni”. Az 1617. jan. 4-én megnyílt kassai gyűlés határozatait, valamint a rendek Bethlenhez küldött követeinek utasításait idézi Frankl: *Pázmány* 265–266.

40 | A felső-magyarországi követek 1616. dec. 31-i előterjesztése Bethlennek a fegyverszünet megkötése érdekében. EOE VIII. 539.

fejedelem mellett lösznek, és ha a szükség úgy kívánja, készek lesznek a fejedelem mellett az ország háborítói ellen fölülni, és ellenek fegyvert venni”.⁴¹

Forgách hamarosan hitlevelet állított ki Bethlen küldöttsége számára, amely a kialakult feszültség enyhítése, „az közönséges békesség”, és a „szentül elvégzett” konföderáció helyreállítása céljából készült a királyságba.⁴² Így 1617 nyarán, tizenegy esztendővel a bécsi béke és kilencel az első kassai megállapodás után, amikor Bocskai István és Illésházy István csakúgy távozott már az élők sorából, mint Báthory Gábor és Thurzó György, újabb megegyezés született. Lukinich Imre szerint az ismét Nagyszombatban létrejött „második kiegészítés tulajdonképpen Erdély és Magyarország közjogi viszonyának szorosabb kapcsolatát célozta, melyet a felek a zavaró külső beavatkozások kizárásával állandósítani kívántak”. Az itteni tárgyalásokon a küldöttségek tagjai közt többen még Bocskai környezetében tündek fel: Bethlen részéről Péchi Simon, az egykori fejedelem titkára és Fráter István, akiről Bocskai végrendeletében is megemlékezett, míg Mátyás oldaláról például Apponyi Pál, aki az 1606-os bécsi béketárgyalásokon a fejedelem képviselőjében vett részt. A megállapodást a békés egymás mellett élés és a szövötközés sokéves hagyományára alapozhatták, annak előzményeként hivatkoztak az 1611-es tokaji és az 1613-as pozsonyi szerződésekre. Mátyás halála után, 1618 tavaszán Ferdinándot választották királlyá, aki hitlevelében ígéretet tett az erdélyi konföderáció megtartására, bár az országgyűlésen nem került sor a legújabb egyezmény becikkelyezésére.⁴³

Értelmezések

A fentiekben bemutatott történések értékelésében időnként meglepő különbségekkel, feltételezésekkel és tévedésekkel találkozhatunk. Mindez csupán az 1616–1617 fordulóján lejátsszóó események néhány eltérő magyarázata alapján is feltűnő. Ezek mutatják, mennyire erősen befolyásolhatja a történetíró kora, személye, elkötelezettsége a múltról alkotott képét.

Fraknoi Vilmos katolikus szempontból erősen elfogult ítélete szerint Bethlen „ügyes színlése által könnyen elámítá a különben is hiszékeny, most végképp gyenge nádort”. Az éppen halálán levő Thurzó György „hitt mindent”, bízott Bethlen békés szándékaiban, így „buzgó szószólójává vált az álnok fejedelemnek a királyi udvarnál”. Fraknoi elismeri ugyan, hogy Bethlen készülteinek híre „nagyítva és elferdítve” jött át a Királyhágón, mégis a kassai és a szatmári kapitány leveleiből következtet arra, hogy a fejedelem „tizenkétezernyi jól felszerelt és begyakorlott had” élén indult a királyság felé.⁴⁴ Ehhez fogható sereggel Bethlen 1619-es támadásakor rendelkezik majd, akkor, amikor alapos előkészítés után indított hadjáratot. Három évvel korábban erről szó sem lehetett. Egy korabeli tudósítás szerint a fejedelem kétezer

41 | Sepsi Laczkó Máté krónikája 166–168. Lásd még: Segesvári Bálint krónikája 185.

42 | Forgách Zsigmond 1617. jan. 5-i biztosító levele Bethlen Gábor követei részére. EOE VII. 420–421.

43 | EOE VII. 75–78, 89–90; A nagyszombati békealkudozások iratai, 1617. aug. 2., uo. 448; Roderich Gooss: *i. m.* 466–474; Lukinich Imre: *i. m.* 254; Oborni Teréz: *i. m.* 911; Dán Róbert: *i. m.* 148–149.

44 | Frankl: *Pázmány* 257, 261–262. Másutt egyenesen tizenhétezerre teszi Bethlen hadát (bár ez utóbbi talán nyomdahiba); Fraknoi Vilmos: *Pázmány Péter 1570–1637*. Franklin-Társulat, Bp. 1886. (Magyar Történeti Életrajzok) 92.

fegyveres kíséretével vonult a határhoz.⁴⁵ Meglepő, hogy még a 20. század második felében is többen Fraknói nyomán számolnak be a történekről, így például Bethlen hadának nagyságáról is.⁴⁶

Szekfű Gyula is átveszi Fraknói értelmezését például arról, hogy a nánásiakhoz írt levélben Bethlen a hajdúk mellett a megyéket és az „urakat” is csatlakozásra szólította fel. Ugyancsak Fraknói nyomán állítja, hogy Bethlen a Kassáról 1617. január elején érkező követség kérésére tért vissza Erdélybe.⁴⁷ Fraknói szerint Bethlen azt remélte, „tárt karokkal, megváltóként” fogadják, ám tévednie kellett. Egy oldallal odébb már arról ír, hogy a fejedelem „ekkor uralmának inkább megszilárdításáról, mint kiterjesztéséről gondoskodott [...] A békétől nem volt, sikerei dacára, teljesen idegen”.⁴⁸ Szekfű túllép ezen, Bethlen „agresszív lépéseiről” ír: e „vonulást joggal nevezhetnők első támadásának”. Azt feltételezi, hogy a fejedelem Felső-Magyarországra kívánt betörni, elpártolásra próbálta bírni a király alattvalóit, ám azok „élesen ellene fordultak”, „egy emberként felálltak és ne tovább-ot kiáltottak a sereggel közeledő protestáns erdélyi fejedelem ellen”. Szekfű szerint az ő ellenállásukon tört meg Bethlen kísérlete.⁴⁹

Az Erdély történetével behatóan foglalkozó Szilágyi Sándor fél évszázaddal Szekfű Bethlen-monográfiájának megszületése előtt homlokegyenest ellenkező módon számol be minderről: a fejedelem szerinte „diadala dacára is ritka mérsékletet tanúsított”. Miközben rosszakarói mindenféle híreket terjesztettek harcias szándékairól, megtudván, hogy egyezkedés végett követ érkezik hozzá a kassai főkapitánytól, visszatért Váradra. Mindezt annak ellenére tette, hogy könnyen folytathatta volna „diadalútját, a magyarországi hajdúk nagy része szívesen csatlakozott volna hozzá, a felső vármegyék főurai, főként a protestánsok vele tartottak, a vármegyékben népszerű ember volt”. A király nem rendelkezett olyan haddal, amely ellenállhatott volna neki. A fejedelem viszont „mindez előnyeiről lemondott a béke érdekében”, későbbre halasztotta követelését is az ellene szervezkedő magyarországi főurak megbüntetéséről.⁵⁰

Bethlen valóban már 1616 decemberének második felében, több mint egy héttel a kassai gyűlés megkezdése előtt visszatért Váradra, ott fogadta Forgách követeit – tehát nem kizárólag azok felszólítása készítette őt megbékülésre. Ám Szekfű nem vesz tudomást minderről, egyenesen szemére veti Szilágyinak, amiért a kortól és a fejedelemtől is távol álló „általános békeszeretetet tulajdonít” Bethlennek.⁵¹ Pedig számos neves

45 | Eszerint ezer kopjás székely, gyalogosok és udvarnépe van vele. Egri István 1616. dec. 9-i levele Thurzó Györgynek. EOE VII. 414.

46 | Amit ők is tizenkétezerre becsülnék. Nagy László: *Bethlen Gábor a független Magyarországért*. Akadémiai, Bp. 1969. (A továbbiakban Nagy: *Bethlen a független Magyarországért*) 116–117; uő: Bethlen Gábor, a hadvezér. *Haditörténelmi Közlemények* 27. évf. 1980/3. 379–404. (A továbbiakban Nagy: Bethlen, a hadvezér) 395; Makkai László: Az ellenreformáció és a harmincéves háború. Az erdélyi fejedelmek Habsburg-ellenes küzdelmei (1608–1648). In: *Magyarország története 1526–1686*. Szerk. R. Várkonyi Ágnes. Akadémiai, Bp. 1985. (Magyarország története tíz kötetben 3/1.) 777–929. 810.

47 | Frankl: *Pázmány* 263, 266; Szekfű Gyula: *Bethlen Gábor. Történelmi tanulmány* [1929]. Helikon, Bp. 1983. 64–66.

48 | Frankl: *Pázmány* 263–264.

49 | Szekfű Gyula: *i. m.* 64–66.

50 | EOE VII. 68–69.

51 | Szekfű Gyula: *i. m.* 260.

történész hangsúlyozta a 17. század első felének békekultúráját, az akkor könnyen megvalósuló kiegyezéseket.⁵²

Szekfű úgy véli, ha „a vármegyék hozzá álltak volna, Bethlen bizonyára megindult volna Debrecenből, és a fegyvert le nem tette volna addig, míg a felvidéki vármegyékkel Erdély területét ki nem bővítette volna”.⁵³ Meglepő a nagy historikus részéről a négy feltételes módú segédige használata egyetlen mondatban, amely egy későbbi eseményt vetít vissza a tárgyalt időszakba, amikor még egészen mások voltak a körülmények. Nem tudunk róla, hogy a fejedelem csatlakozásra kérte volna a felső-magyarországi nemességet, vagy magyarországi vármegyékkel szeretete volna bővíteni Erdély területét. Szekfű számára az akkori események résztvevői által oly sűrűn hivatkozott nagyszombati és korábbi konföderációk csupán „papiros-szerződéses”. Pedig utolsó leveleiben Thurzó több ízben hivatkozott az 1615-ös nagyszombati végzésre.⁵⁴ Ugyanezt tette ezekben a napokban Forgách Zsigmond, aki „a közönséges békesség” fenntartására és a konföderáció helyreállítására törekszik.⁵⁵ Szekfű szerint viszont „mindenki előtt világos volt már akkor is”, hogy Bethlen hamarosan a királyságra tör, e szerződések pedig „nem fogják sokáig megmenteni a rendiségében tehetetlen Magyarországot a keleti Savoya támadásától”. A történetíró úgy véli, a fejedelem és „a habsburgi magyar-ság között nem lehetett állandó barátság”.⁵⁶

Horváth Mihály vagy Angyal Dávid azt hangsúlyozzák, hogy 1616 végén a felső-magyarországi megyék *nem hajlandók szembeszállni* Bethlennel, a fejedelem különösebb akadály nélkül foglalhatta volna el a területet. Szekfű viszont azt tartja fontosnak, hogy *nem csatlakoztak* hozzá – miközben arról nem tudunk, hogy erre Bethlen felszólította volna őket.⁵⁷ Szekfű tulajdonképpen a harmincéves háború során bekövetkező erdélyi támadásokat, valamint saját korának politikai viszonyait, az ország felbomlásának vélt és valós okait vetíti vissza a múltba. Számára az első világháborút követő, igazságtalan békerendszer tapasztalata olyan élmény, amelytől nem bírt szabadulni, és amely tudományos munkáiban megfogalmazott nézeteit is befolyásolta. Szemlélete

52 | Erről lásd még pl. Salamon Ferenc: *Magyarország a török hódítás korában*. Heckenast Gusztáv, Pest 1864. 349, 353–356, 371. A kérdésről legújabban László Andor: *A kiegyezés történeti párhuzamai a kortárs historiográfiában. A kiegyezés történeti mintázata. Századok* 151. évf. 2017/6. 1363–1380.

53 | Szekfű Gyula: *i. m.* 66. (Kiemelések tőlem – L. A.)

54 | „... mindenképpen legyen azon, hogy azokat az békesség rontó latrokat eloszlassa és compescálja, mert az erdélyi vajdával való nagyszombati végezés is azt efflagitálja.” Thurzó 1616. nov. 18-i levele Dóczy Andrásnak. Oklevelek a Homonnai-mozgalom történetéhez 447. „Interim Nagodnak ezen igen megindulni, és hogy ilyen kicsin dologért, némely privatus embereknek nyughatatlanságáért, és kóborló hajdúk gonoszságáért valamit az confoederatió ellen molialjon, nem illik.” Thurzó 1616. nov. 28-i levele Bethlennek. EOE VII. 412. „Nagyságod nemcsak a nagyszombati végzés ellen és erős fogadási ellen cselekedett volna.” Thurzó 1616. dec. 6-i levele Bethlennek. Idézi Frankl: *Pázmány* 260.

55 | Forgách Zsigmond 1617. január 5-i biztosító levele Bethlen Gábor követei részére. EOE VII. 421.

56 | Szekfű Gyula: *i. m.* 68; Hóman Bálint–Szekfű Gyula: *Magyar történet*. IV. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp. 1935. 69.

57 | Horváth Mihály: *Magyarország történelme*. V. Heckenast Gusztáv, Pest 1872. 161–163; Angyal–Dézsi: *Magyarország* 159–160; Angyal Dávid: *Bethlen Gábor életrajza*. Lampel Róbert, Bp. 1900. (Magyar Könyvtár 47.) 26. Később Makkai és Nagy egyformán hangsúlyozzák, hogy „a megyék állásfoglalása sem Bethlen, sem a császáriak várakozásának nem felelt meg”, ugyanis elmaradt csatlakozásuk Bethlen mellé, de tartózkodtak az ellene való fellépéstől is. Semlegességükkel így „fegyverszünet kérésére kényszerítették Forgáchot”. Nagy: *Bethlen a független Magyarországról* 116–117; Nagy: Bethlen, a hadvezér 395; Makkai László: *i. m.* 810.

mögött a történeti Magyarország egybetartozásához való ragaszkodás húzódik meg. Felértékelődik számára az ország integritását biztosító Osztrák–Magyar Monarchia és a Habsburg-uralom emléke, a Monarchiához való hűség egyetemes mércévé válik: „... azt tartja igazolhatónak és elfogadhatónak, ami a magyar történelem folyamán a kiegészésben megfogalmazott elvnek mintegy »előtörténetét« alkothatja”.⁵⁸

Ezért minősíti a 16. századi kettéválást ősbűnnek. Az Erdélyi Fejedelemség pusztá léte a megosztottságot, a keresztény erők gyöngítését jelenti számára, hiszen a világháború nyomán elszakított országrészekre emlékezteti. A keleti országrész elszakadása, majd önállóságának megerősödése Bocskai és Bethlen idején Szekfű szerint olyan végzetes lépés, amely hasadást idézett elő az egységes „magyar nemzeti lélek”-ben. A történetíró az 1920-as évek Magyarországból olyan követelményrendszert állít a 16–17. századi erdélyi államférfiak elé, amelyet azok nyilván képtelenek teljesíteni. Értelmezésében a korábban oly népszerű „szabadsághősök” egy elutasítandó, ártalmas „függetlenségi” hagyomány képviselőivé válnak. Szekfű felismeri ennek mozgósító erejét, ám megretten tőle, úgy véli, csakis forradalmi izgatásra, felszínes magyarkodásra használható. Szerinte ez vezetett a közelmúlt tragédiáihoz, gyengítette a Habsburg-hatalmat, ezzel pedig Magyarországot is, ezért teljes mértékben elutasítja ezt.

Következtetések

Magunk mögött hagyva Szekfű trianoni traumáját és az ebből származó „Erdély-iszonyát”,⁵⁹ megkísérelhetjük értékelni a Bocskai halála óta kötött kétoldalú megállapodásokat. A 17. század áttekintett időszakában a kisebb-nagyobb támadások dacára feltűnő a két magyar állam rendjeinek törekvése a békés, jószomszédi kapcsolatok kialakítására. Bocskai lemondott ugyan a két országrész irreálissá váló egyesítéséről, a reménytelennek tűnő török elleni küzdeletről, ám egyben új célt is megfogalmazott. Ahogyan már ifjú Andrassy Gyula felhívta rá a figyelmet, a fejedelem az alkotmány védelmét célzó szövetekezést, a béke megőrzését, „a különvált és Felső-Magyarország által megerősített Erdély nemzeti politikája útján” kívánta elérni.⁶⁰ Később Szakály

58 | Glatz Ferenc: *Történetíró és politika. Szekfű, Steier, Thim és Miskolczi nemzetről és államról*. Akadémiai, Bp. 1980. 181. „1848–49 félrevezető történelmi tapasztalata azt sugallta nekik, hogy a Habsburg Birodalom felbonthatatlan európai szükségszerűség, ami egyúttal a történelmi Magyarország fenntartásának a biztosítéka. 1918–1920 félrevezető tapasztalata pedig azt támasztotta alá, hogy a történelmi Magyarország felbomlásának igazságtalan és megalázó megvalósítása azért volt lehetséges, mert nem volt Habsburg Birodalom, amely megvédte volna Magyarországot.” Dénes Iván Zoltán: A magyar politikai hisztéria okai. In: Bibó István: *Eltorzult magyar alkot, zsákutcás magyar történelem*. Argumentum–Bibó István Szellemi Műhely, Bp. 2012. (Bibó István Munkái. Centenárium Sorozat 7.) 401–436. 414.

59 | A kifejezést lásd Németh László: Szekfű Gyula. In: uő: *Sorskérdések*. Magvető–Szépirodalmi, Bp. 1989. (Németh László Munkái) 515–597. 556. Nála az ellentétek aszimmetrikusak (mint a kismagyar vagy nagymagyar), cseppet sem rejti véka alá elkötelezettségét: elítéli a keletieket, míg idealizálja a nyugatiakat, miközben Bocskait vagy Bethlent az előbbieik közé sorolja. „Senki úgy bele nem ragadt a kuruc-labanc kátyúba, mint ő. Valóságos lélektani rejtély, hogy egy ilyen nagy képzettségű és nagy anyagú író, hogy tud kétezer oldalon át ebben a most már igazán fölülmúlható antinómiában újra és újra alámerülni.” Uo. 551.

60 | Andrassy Gyula: Előszó. In: *Zemplén vármegye és Sátorlajújhely r. t. város*. Szerk. Borovszky Samu. Apollo Irodalmi Társaság, Bp. 1905. (Magyarország vármegyéi és városai) XII; Andrassy Gyula:

Ferenc nevezte a 17. században „általánosan elterjedt felfogásnak” Bocskai felismerését: a fejedelemség elszakadásából előny is származhat. Míg a királyság a Habsburgok útján képes biztosítani a török megfékezéséhez elengedhetetlenül szükséges külső támogatást, a magyar vezetés alatt álló Erdély az Oszmán Birodalom erejével a háta mögött ellensúlyozhatja a dinasztia szándékát a magyarországi nemesség jogainak megnyirbálására.⁶¹ Legújabbban Kees Tészelszky mutatott rá arra, hogy a különálló Erdély megerősítése valójában a „nemzeti egységet” szolgálta, amit az adott helyzetben „a politikai kettéosztottság által lehet megőrizni”.⁶²

A megosztottság ellenére szükséges együttműködést a konföderáció biztosíthatta. 1606 után a magyarországi rendek vezetőjeként Illésházy egyértelműen Bocskai politikáját folytatta a két magyar állam viszonyának konföderáció útján való rendezésének szorgalmazásában. Nem csupán ebben járt a fejedelem nyomdokában, mindent megtett a bécsi béke pontjainak országgyűlési megerősítése érdekében, elfogadta Erdély elszakadását. Belátta, hogy a fejedelemség függetlensége biztosíthatja a magyar politika mozgásterét mindkét országban, az egység, a magyar érdekvényesítés biztosítója ugyanis a különállás.

E kérdésekben hasonlóan gondolkodott a következő nádor. Thurzó idejére világossá vált, hogy Erdély léte hasznára válik a királyság rendjeinek, közvetett módon betölthette a Bocskai által neki szánt szerepet. A fejedelemséghez fűződő kapcsolat központi helyet foglalt el a bécsi udvar és a magyar rendek viszonyában.⁶³ Utóbbiak felismerték, hogy az Erdély elleni sikeres katonai fellépés a katolikus felekezetet és II. Mátyás hatalmát erősítené, visszaszerzése saját háttérbe szorulásukat, könnyebb sakkban tartásukat, nemrégiben kivívott jogaik csorbítását eredményezte volna.⁶⁴ Mindezt maga a király is megfogalmazta: egy ilyen hadjárat „tisztá ürügy s másodrendű ok, ellenben isten tisztelete s házunk fenntartása az első és a fő dolog”.⁶⁵ A fejedelemség visszacsatolása tehát nem a magyar nemesség befolyását, hanem a Habsburgok lehetőségeit növelné, ezért amíg a török kiűzése nem kerül napirendre, jobb számukra a független Erdély, mint az erős központi hatalom. Wittman Tibor szavaival: saját „kiváltságai érdekében hangoztatták a török béke szükségességét”.⁶⁶

Mindezt nem csupán a magyar elit ismerte fel, a linzi birodalmi gyűlésen az ott megjelent rendek is „Erdély önállósága mellett foglaltak állást, mert ebben mintegy a saját rendi szabadságaik garanciáját is látták”.⁶⁷ Erről tanúskodnak például II. Mátyás

A magyar állam főnmaradásának és alkotmányos szabadságának okai. II. Franklin Társulat, Bp. 1905. 215–216.

61 | Szakály Ferenc: *Virágkor és hanyatlás 1440–1711.* Háttér Lap és Könyvkiadó, Bp. 1990. (Magyarok Európában II.) 181.

62 | Kees Tészelszky: *Az ismeretlen korona. Jelentések, szimbólumok és nemzeti identitás.* Bencés Kiadó, Pannonhalma 2009. (Historia Pro Futuro 3.) 155. E gondolatot a munka bevezetőjében külön kiemeli R. Várkonyi Ágnes, uo. 14.

63 | És még más tartományok rendjeinek gyűlésén is felmerült. Erről lásd Ila Bálint: *i. m.* 241–237.

64 | Erről lásd pl. Angyal-Dézsi: *Magyarország 139–140;* Cziráki Zsuzsanna: *i. m.* 97, 100–102.

65 | Mátyás 1613. nov. 10-i levele Ferdinánd főhercegnek. *Documente privitoare la istoria Românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki.* IV/1. 1600–1649. Sococu & Teclu, Buc. 1882. 536.

66 | Wittman Tibor: *Az osztrák Habsburg-hatalom válságos éveinek történetéhez (1606–1618).* Szeged 1959. (Acta Universitatis Szegediensis, Sectio Historica V. 1.) 35. Mindezzel maga Khlesl is tisztában volt. Lásd Ila Bálint: *i. m.* 242–243.

67 | Uo. 252.

öccséhez írt sorai is: „Magyarországban semmi hatalommal sem bírok. A nádor azt teszi, ami neki tetszik, parancsaim és tilalmaimmal nem gondol. Ha a magyarokat a török elleni felkelésre hívom föl, senki sem mozdul, ha ellenben az erdélyi fejedelem kér segítséget, a megyék azonnal meghúzzák a vészharangot”.⁶⁸ A király politikájára nagy hatással lévő Khlesl bíboros egyik fő törekvése is az önálló Erdélyi Fejedelemség megszüntetésére irányult.⁶⁹ Nem csodálkozhatunk hát rajta, hogy az Erdéllyel kötött egyezségek uralkodói jóváhagyása rendszerint elmaradt vagy sokáig késett, a király ugyanis nem volt érdekelt a két ország magyar rendjeinek közeledésében. Ezért vádolhatta egyfelől Khlesl Thurzót azzal, hogy felhasználja Erdélyt és fejedelmét rendi és vallási céljai érdekében, ezért utasította el másfelől Thurzót az erdélyi katonai beavatkozás gondolatát, amiről a szövetséges és birodalmi rendeknek szóló levelében is írt.⁷⁰ Emiatt vetették el az 1614-es linzi gyűlésen az Erdély- és törökellenes háborút, vagy tiltakoztak élesen a felső-magyarországi megyék Forgách, majd Homonnai és Radu Şerban 1616. évi támadásai alkalmával.

Történészek hosszú sora méltatta Thurzó mértékletességét. Elsőként Kubinyi Miklós tekintette át részletesebben a „békeszerető” nádor életútját: az ő befolyásának köszönhető a viszonylagos nyugalom megőrzése, a vészterhes időkben „sem volt hajlandó oly eszközhöz nyúlni, mely újabb háborút támaszthatott”. Többször megfékezte a „harcias” Forgách Zsigmondot, befolyásával megakadályozta a béke „megháborítását”, Erdéllyel mindenképpen fenn akarta tartani „a békés egyetértést”, ez képezte „legfőbb igyekezetét”.⁷¹ Ugyanezt a vonását emelte ki Szalay József,⁷² majd Angyal Dávid, aki szerint Thurzó 1613 őszén is készen állt a szorult helyzetbe került Báthory támogatására, ám „kezei meg voltak kötve, mert a királyi parancs egyre késett”.⁷³ Angyal a „millenniumi tízkötetesben” külön fejezetet szentelt az 1613-as pozsonyi országgyűlésnek, ahol az udvar számára a legkellemetlenebbnek az bizonyult, hogy a rendek elutasították korábbi Erdély-politikáját. Békeszándéktól vezérelve követeltek vizsgálatot a törvénytelenül indított és „magyar vért fecsérő” 1611-es, Báthory Gábor elleni hadjárat kitervelői ellen.⁷⁴ Később hasonlóan vélekedett Thurzóról például Lukinich Imre,⁷⁵ Szekfű Gyula,⁷⁶ a nádor békepolitikájáról hosszasan író Ila Bálint⁷⁷ vagy Makkai László is.⁷⁸

68 | Mátyás 1613. nov. 11-i levelét Ferdinánd főherceghez Anton Gindely alapján idézi Frankl Vilmos: Dr. Anton Gindely: „Geschichte des dreissigjährigen Krieges. Erste Abtheilung. Geschichte des böhmischen Aufstandes von 1618. I. Band. Prag 1869. Verlag von F. Tempszky.” *Századok* III. évf. 1869/9. 662–668. 664.

69 | Erről lásd pl. Domanovszky Sándor *Geschichte Ungarns* c. művének magyar nyelvű kéziratát. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár, Ms 4531/1. fol. 99.

70 | Ila Bálint: *i. m.* 236–237.

71 | Kubinyi Miklós: Thurzó György. Életrajzi vázlat. In: *Bethlenfalvi gróf Thurzó György levelei nejéhez czobor-szent-mihályi Czobor Erzsébethhez*. I. 1590–1600. Athenaeum, Bp. 1876. III-XCV, LXIX, LXXVII, LXXX, LXXXI.

72 | Szalay József: *A magyar nemzet története*. III. Lampel Róbert, Bp. 1896. 230.

73 | Angyal Dávid: Báthory Gábor uralkodása. *Századok* XXX. évf. 1896/1. 23–46. 36–37, 126.

74 | Angyal-Dézsi: *Magyarország* 124.

75 | Thurzó szerinte is készen állt segítséget nyújtani Báthorynak 1613 őszén, „törekvése azonban a bécsi udvar rosszakaratán és bizalmatlanságán meghiúsult”. Lukinich Imre: *i. m.* 231.

76 | Aki úgy vélte, hogy a nádor „a Bethlennel való megegyezés szellemét képviselte”. Hóman Bálint-Szekfű Gyula: *i. m.* IV. 69, 145.

77 | Ila Bálint: *i. m.*

78 | Makkai László: *i. m.* 808.

Legújabbban Oborni Teréz szövege Bethlen és Thurzó „barátságos” kapcsolatáról, Cziráki Zsuzsanna pedig hangsúlyozta, hogy a nádor „minden tőle telhetőt megtett az erdélyi háború megakadályozására, a harc helyett békés megoldást javasolt”.⁷⁹

Az áttekintett időszakban ugyanezt mondhatjuk el Bethlen Gáborról is. Ő úgy hivatkozott Bocskaira, mint aki megalapozta a „szent konföderációt”. Fejedelemsége utolsó időszakában, miután három alkalommal indított támadást a királyság ellen, majd kötött békét a bécsi udvarral, ismét a kiegyező előd alakját elevenítette fel: „... a Bocskai fejedelem idejében való békélésnek útját-módját tartottam meg”. A II. Ferdinánddal való viszony rendezése ugyanúgy feltétele volt a török „frigy” megújításának, ahogyan annak idején a bécsi béke a zsitvatoroki megállapodásnak: „... ezt cselekedte Bocskai, én is ebből ötöt követtem”.⁸⁰ Saját végrendeletében Bethlen utódait „a keresztyén fejedelmekkel való jó szomszédság [...], frigy vagy konföderáció” megtartására szólította fel – ebben szintén Bocskai mutatott utat.⁸¹

Várkonyi Ágnes szerint Bethlen uralkodói pályafutásának „legfontosabb fejezetét” békétörekvései jelentik, melyeknek méltatása „életrajzaiból még hiányzik”.⁸² Nem csupán Bethlenről van szó, Bocskai is úgy jelenik meg az egyik legújabb összefoglalásban, mint aki „rendi bel- és országos polgárháborút” robbantott ki, megosztotta a magyarságot, hiszen a királyság rendiségének többsége ellene fordult.⁸³ Pedig a két magyar állam viszonyának konföderáció útján való rendezése Bocskai terveinek fontos eleme, végrendeletének egyik központi gondolata volt, ami egyértelműen kijelölte az utat. A halálát követő bő évtizedben ez alapján a szövetkezés eszméje határozta meg fejedelemség és a királyság kapcsolatát: a konföderációra való folyamatos és kölcsönös törekvés volt a jellemző. A szakirodalom meglepően kevés figyelmet szentelt ennek, a testamentumból elsősorban az Erdély „magyarságvédő” szerepéről leírtakat idézték, mint a jövőre nézve érvényes iránymutatást. Pedig Bocskai fontos törekvése volt a nyugalom biztosítása, az ország háborúból való kivezetése, főműve a bécsi (és az attól elválaszthatatlan zsitvatoroki) béke. A fejedelem öröksége rövid távon sokkal inkább a két magyar állam szoros együttműködésére való törekvés, mint a királyság elleni támadás. Illésházy és Thurzó egyaránt ragaszkodtak hozzá (csakúgy, mint a bécsi békéhez), újra és újra megerősítették Báthory Gáborral és Bethlen Gáborral együtt.

Bocskai halálát követően hat alkalommal kötöttek a két állam szoros kapcsolatát, egymás megsegítését célzó megállapodást.⁸⁴ A konföderáció kialakítása egyformán

79 | Többek közt ez okozta ellentétét Khleslrel. Oborni Teréz: *i. m.* 878, 883; Cziráki Zsuzsanna: *i. m.* 97.

80 | Bethlen 1614. jan. 13-i levele a magyar rendeknek. *Bethlen kiadatlan levelei* 8–9; Bethlen 1627. júl. 7-i levele, *uo.* 442.

81 | Bethlen Gábor végrendelete. In: *Bethlen Gábor emlékezete*. Szerk. Makkai László. Magyar Helikon, Bp. 1980. (Bibliotheca Historica) 187–195. 193. Kapcsolatukról lásd pl. Szilágyi: *Erdélyország* 115–116; Szilágyi Sándor: Könyvismertetés. (Az 1867-iki kiegyezés és Bocskay, Illésházy, Bethlen, Rákóczy népszövetségi politikája. Pest 1869.) *Budapesti Közlöny* 1869/65 (márc. 20.) 820–821, 1869/71. (márc. 28.) 902–903. Bethlenről mint Bocskai örököséről lásd R. Várkonyi Ágnes: A fejedelemkori Erdély történetéhez. *Korunk* 3. folyam, XIII. évf. 2002/2. 67–81. Ellentétükről lásd Andrassy Gyula: *A magyar állam fennmaradásának és alkotmányos szabadságának okai*. III. Franklin Társulat, Bp. 1911. 8.

82 | Várkonyi: *Az emberi dolgok* 245.

83 | Pálffy Géza: *A három részre szakadt ország 1526–1606*. Kossuth, Bp. 2009. (Magyarország Története) 9. 106–108.

84 | Péter Katalin csupán Bethlen uralkodásának első hat esztendejében hét szerződést számolt össze a bécsi udvarral. Péter: *Bethlen* 37.

fontosnak bizonyult az érintett felek számára. Kétségtelenül mindkét oldalon megvolt az igény a kapcsolatok rendezésére. A fejedelmek így megszilárdíthatták hatalmukat, a magyar rendek mozgástere pedig bővült, ezért nem akartak újabb háborút. Az erdélyiek számára kiemelt fontossággal bírt a Portával és a Habsburg Monarchiával való jószomszédi viszony, a bécsi udvarral és a magyar rendekkel is ki kellett egyezniük, ez biztosíthatta országuk nyugalalmát. A királysági elit felismerte a megosztottság előnyeit, még II. Mátyás is tudta, hogy a törökkel meglévő békés viszony feltétele az Erdéllyel való megegyezés. Magyarország és Erdély máig hangoztatott szembenállása megtevesztő, helyzetük, önállóságuk szorosan összefüggött, a kényszerűségből elszakadó két állam rendjei egymásra voltak utalva. Együtműködésük a későbbiekben is fontos maradt, a konföderációra egyaránt hivatkozott Bethlen Gábor, I. Rákóczi György vagy éppen Pázmány Péter és Esterházy Miklós. Egyetértünk Várkonyival: „Mintha Magyarország legharcosabb évszázadának gyermekei különös figyelemmel keresték volna a nyugalmat, mintha a békekötésekről is valami újat szerettek volna megtanulni a század gonoszságát különösen megszenvedő politikusok”⁸⁵

The Confederation of the Transylvanian and Hungarian Estates during the First Years of the Principality of Gabriel Bethlen

Keywords: Principality of Transylvania, Kingdom of Hungary, Gabriel Bethlen, confederation, political relations

Settling the relations between the two Hungarian states by means of a confederation was an important element of Stephen Bocskai's plans. In addition, it was one of the central ideas of his last will. After his death, the idea of confederation, the constant and mutual aspiration to confederation, was the main principle defining the relationship between the Kingdom of Hungary and the Principality of Transylvania. During the nearly five and a half years of Gabriel Báthory's rule, four agreements were concluded to establish close relations between the two states. Báthory's excessive rapprochement with royal Hungary eventually led to his fall. The first years of Gabriel Bethlen's rule were characterized by mutual distrust, accusations, and even some minor armed clashes. Despite these differences, both sides were equally interested in maintaining cooperation, which was confirmed even at the General Assembly of the Estates at Linz in 1614. In the next years, two more agreements settled the relations between the two states and Bethlen successfully consolidated his power.

85 | „S történelmünknek erről a fejezetéről jelentőségéhez képest mégis nagyon kevés előmunkálatra támaszkodhat a kutató.” Várkonyi: Az emberi dolgok 246.